

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто психологічні основи формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, зокрема комунікативний процес та його компоненти.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутній учитель початкової школи, компоненти комунікативного процесу.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що традиційна система освіти за своєю сутністю була інформаційною і орієнтованою на глибокі й різнобічні знання. Але при цьому, зазвичай, не брався до уваги такий інтегральний показник випускника ВНЗ як підготовленість до життя, до професійної діяльності, зокрема сформованість комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи [4]. Відтак, існує протиріччя між видозміненими загальними ціннісними орієнтирами в освіті та реальним рівнем стану комунікативно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що зазначена проблематика знайшла відображення у дослідженнях психологів (О. Леонтьєв, Л. Божович, С. Рубінштейн, С. Максименко), педагогів (В. Сухомлинський, А. Алексюк, Ю. Бабанський, М. Скаткін, В. Бондар) та лінгводидактів (М. Вашуленко, І. Зимня, І. Гудзик, О. Семенов). Однак, на нашу думку, важливо визначити психологічні основи формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, зокрема комунікативний процес та його компоненти.

Мета публікації. З огляду на зазначене видається актуальним розгляд психологічних основ формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, зокрема у руслі обговорюваної проблеми необхідно знати і свідомо послуговуватися психологічними та лінгводидактичними поняттями про комунікативний процес та його компоненти, без яких реалізація комунікативного підходу є неможливою.

Виклад основного матеріалу. У процесі визначення психологічних основ формування комунікативної компетентності з російської мови ми спиралися на уявлення сучасних психологів про динамічні й змістові особливості психіки, на наявні підходи до дослідження структури особистості та її діяльності.

Здатність до діяльності є однією з важливих психологічних характеристик особистості та її активності, що виявляється у формі поведінки та конкретних дій. Основу особистості людини О. Леонтьєв визначав як сукупність її суспільних за своєю природою відношень до світу, що реалізуються діяльністю, точніше, різноманітним діяльностей особистості. Тільки завдяки діяльності особистість стає суб'єктом пізнання та перетворення об'єктивної дійсності. Сукупність діяльностей утворює зв'язки індивіда зі світом, і це стає основою характеристики особистості.

Діяльність постає як універсальна основа, наскрізний вимір уявлення про особистість, який охоплює всі підструктури соціально-психолого-індивідуального виміру особистості. Тому можна вважати, що виховання здатності до діяльності у процесі навчання взагалі є

фактично основою формування особистості. Видатний психолог Г. Костюк [5], аналізуючи соціально-психолого-індивідуальні властивості особистості, виокремлює структурні компоненти діяльності – мотиви, знання, засоби дій тощо.

Розглядаючи спілкування як психологічну категорію, ми інтерпретуємо його як діяльність, і синонімом спілкування для нас є термін «комунікативна діяльність». За всієї різноманітності підходів до тлумачення феноменів спілкування психологи однастайні у думці про нерозривний зв'язок спілкування й діяльності. В основу свого розуміння навчання спілкування ми поклали концепцію діяльності, розроблену О. М. Леонтьєвим. Засновники теорії мовленнєвого спілкування – Л. Виготський, О. О. Леонтьєв, О. Лурія, Т. Ахутіна – мовленнєву діяльність вважають різновидом людської діяльності загалом, поряд із трудовою, ігровою, пізнавальною. Цю ж думку розвивали О. Запорожець, Д. Ельконін, В. Давидов, П. Гальперін та інші. Саме в діяльності відбувається перехід від об'єктивного відображуваного в суб'єктивний образ, в ідеальне.

Дослідники теорії комунікації, комунікативної лінгвістики визначають *комунікативний процес* як обмін інформацією між індивідами або їх групами, метою якого є точне й повне засвоєння повідомлень, що містять певну інформацію [2].

У цьому процесі взаємодіють такі базові елементи: *відправник* (адресант) – особа, яка генерує ідеї або збирає і передає інформацію; *повідомлення* – закодована за допомогою символів інформація і яка її інтерпретує; зворотний зв'язок. Під час обміну інформацією відправник і одержувач долають кілька взаємопов'язаних етапів комунікативного процесу (зародження ідеї, кодування й вибір каналу інформування, передавання, декодування інформації), які мають своїм завданням створення повідомлення і використання каналу для його передавання у такий спосіб, щоб обидві сторони однаково зрозуміли вихідну ідею [3].

З психологічного погляду, будь-яка діяльність певним чином структурована. Л. Виготський і його послідовники вважають, що найважливішими складовими діяльності є:

1. *Мотив* – причина, поштовх до початку діяльності. Мотиви можуть бути найрізноманітнішими і стосуватися практично всіх сфер людського життя: фізичної, фізіологічної, інтелектуальної, духовної. Важливо усвідомити, що в процесі життєдіяльності особистість постійно супроводжує комунікативна потреба. Потреба у спілкуванні, мотив постійно збуджує особистість до виявлення дедалі нових якостей, можливостей і здібностей у себе та оточуючих, важливих для спільної діяльності. Комунікативна потреба специфічна і не зводиться до будь-яких інших, простіших потреб. Як зазначають психологи, потреба у спілкуванні не є вродженою. Вона виникає у процесі життя й функціонує, формується у життєвій практиці взаємодії індивіда з оточуючими людьми. У практиці комунікації виникає необхідність пізнання й оцінки інших людей і самого себе в їх особливій – суб'єктній – якості, відкриваються оптимальні можливості для пізнання й самопізнання, оцінки й самооцінки.

З метою оволодіння комунікативним аспектом професійної підготовки майбутньому фахівцеві початкових класів необхідно орієнтуватися у специфіці психології спілкування молодших школярів, зокрема у мотивах спілкування. Ученими визначено основні групи комунікативних мотивів дітей молодшого шкільного віку під час спілкування з оточуючими: 1) потреба у враженнях; 2) потреба у пізнанні світу; 3) потреба в активній діяльності, у співпраці; 4) потреба в повазі, доброзичливому ставленні; 5) потреба у визнанні й підтримці.

Зміст потреби дитини у спілкуванні з іншими людьми залежить від загального характеру її життєдіяльності й місця в ній спілкування серед інших видів активності.

2. *Мета* – усвідомлене уявлення про результат, якого необхідно досягти в процесі діяльності. Мета тісно пов'язана з мотивом діяльності й впливає на її подальший перебіг. Завдання спілкування – це та мета, на досягнення якої у конкретних умовах спрямовані різноманітні дії, що здійснюються у комунікативному процесі. Цілі (мотиви) і завдання спілкування можуть не збігатися. Адже спілкування відіграє в цьому сенсі особливу роль, тому що спрямоване на іншу людину як на свій предмет, виступаючи двостороннім процесом (взаємодією). Це приводить до того, що той, хто пізнає, і сам стає об'єктом пізнання і ставлення іншого / інших учасників спілкування.

3. Відтак, *предмет спілкування* – це інша людина, партнер у спілкуванні, що виступає як суб'єкт (батьки, друг, учитель, лікар тощо). Комунікативні мотиви (цілі) – це те, для чого здійснюється спілкування. Запропоноване розуміння предмета діяльності спілкування приводить до того, що мотиви спілкування повинні втілюватися, чи, за О. М. Леонтьєвим, «опредмечуватися», у тих якостях самої людини та інших людей, заради пізнання й оцінки яких індивід вступає у взаємодію з кимось з оточуючих.

4. *Дія* – здійснення чого-небудь з конкретною метою, що впливає із загальної мети. Оскільки спілкування визначається як діяльність, воно відбувається у формі дій, що становлять одиницю цього процесу. *Дія спілкування* – це одиниця комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині й спрямований на неї як на свій об'єкт. Дві основні категорії дій спілкування – ініціативні акти та дії у відповідь. Дія характеризується метою, на досягнення якої вона спрямована, і задачею, яку вона розв'язує, слугує складовою діяльності спілкування. Сама дія є досить складним утворенням, до складу якого належать у тому чи іншому поєднанні декілька менших одиниць – засобів спілкування.

5. *Засоби спілкування* (операція – спосіб здійснення дії). За термінологією О. М. Леонтьєва, засоби спілкування рівнозначні операціям. Вони є нитками живої тканини діяльності спілкування. Під засобами спілкування ми розуміємо ті операції, за допомогою яких кожен учасник будує свої дії спілкування і робить свій внесок у взаємодію з іншою людиною. Операції співвідносні з умовами досягнення мети (місцем, часом, оточенням, ситуацією, контекстом, різноманітними внутрішніми та зовнішніми впливами).

Дослідники проблем комунікації виділяють три основні категорії засобів спілкування. Це *експресивно-мімічні засоби спілкування*, до яких належить погляд, посмішка, міміка, виразні рухи рук і тіла, виразні вокалізації, вони передають увагу та інтерес, доброзичливість (посмішка – це жест, адресований співрозмовнику); *предметно-дієві засоби спілкування*: локомоторні й предметні рухи, а також пози, що використовуються для реалізації мети спілкування; до цієї категорії засобів комунікації належать наближення, віддалення, вручення предметів, протягування дорослому різноманітних речей. Основне призначення цих засобів – виразити (повідомити про) готовність до взаємодії з дорослим, запрошення до спільної діяльності, запрошення до спільної діяльності; *мовленнєві засоби спілкування*: питання, відповіді, вигуки, репліки, висловлювання. Три категорії засобів спілкування зазначені у тому порядку, у якому з'являються в онтогенезі, вони складають основні комунікативні операції у молодшому шкільному віці.

6. *Результат (продукти комунікації)* – матеріальний, духовний, психологічний.

Активізуючи той чи інший об'єкт, людина наприкінці діяльності повинна мати певний результат (продукт комунікації) – матеріальний чи духовний, а точніше – і матеріальний, і духовний. Відтак, людина вступає в комунікативну діяльність з метою досягти певного результату. Продукти комунікації – утворення матеріального і духовного характеру, що створюються внаслідок спілкування. До них відносимо передусім той загальний результат, про який ми згадували у визначенні спілкування, а також взаємостосунки і, головне, образ самого себе та інших людей – учасників спілкування.

Психологічні продукти комунікації різноманітні. Але дослідники найчастіше називають серед них два – взаємостосунки людини з оточуючими людьми та образ самого себе, який виникає в особистості в результаті комунікативної діяльності з іншим. Це положення є для нас методологічним і становить підґрунтя побудови процесу формування комунікативної компетентності з російської мови як суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача / студента з орієнтацією на результат – уміння професійної взаємодії вчитель / учень та формування образу себе-професійного – комунікативно компетентного з методики навчання російської мови.

Матеріальним результатом процесу вироблення комунікативної продукції є дискурс / текст. Як тільки він є вимовленим або написаним, відразу ж стає артефактом (матеріальним об'єктом), що передається певним носієм і не залежить від свого творця. Потім текст функціонує як вихідний матеріал для процесу мовленнєвої рецепції. Він є центром будь-якого акту мовленнєвого спілкування. Текст діалогу складається з висловлювань, продукованих та реципіюваних кожною стороною. Під час медіації продукується і сприймається паралельний текст іншою мовою.

Діяльність є динамічною системою, у межах якої постійно відбуваються трансформації: акт діяльності може втрачати мотив і перетворюватися на дію, що реалізує іншу діяльність; і навпаки, дія може набувати самостійної спонукальної сили й стати актом діяльності; дія може трансформуватись в операцію, почати реалізовувати різноманітні типи мети.

Класифікують діяльність за різними ознаками: за якісною специфікою (трудова, ігрова, пізнавальна); за сферами впливу (зовнішня, або матеріальна, і внутрішня, або теоретична); за результатами (конструктивна і деструктивна); за мірою участі творчості (творча, або пошукова, і рутинна, або автоматизована); за участю складових найважливіших сфер вияву людини (когнітивна, психічна, психологічна, духовна, фізична, фізіологічна діяльності тощо).

Ці та інші типи діяльності можуть трансформуватись один в інший, супроводжувати інші типи тощо. За цією класифікацією *комунікативна діяльність належить до внутрішньої, творчої, когнітивно-психічної* з різною мірою конструктивності. Вона, як зазначає О. М. Леонтьєв, є істинною діяльністю, що зберігає загальну структуру людської діяльності, у якій би формі не здійснювалася.

Висновки. На основі викладеного можна стверджувати, що комунікативна діяльність, як і будь-яка інша діяльність, структурована і має мотиви, мету (цілі), специфічні дії та операції. Водночас названа діяльність – це до деякої міри абстракція, не зіставна з іншими видами діяльності, наприклад, з працею або ж грою, оскільки обслуговує всі види діяльності, супроводжує їх і є складовою кожною. Саме комунікативний процес, включаючи такі його

базові елементи, як відправник, повідомлення, засіб передавання, одержувач та зворотний зв'язок та компоненти комунікативної діяльності – комунікативна потреба, мотив, мета, предмет спілкування, дія спілкування, засоби спілкування, результат (продукти комунікації) є психологічною основою реальних комунікативних вчинків. Відтак, правомірним є висновок, що ефективність процесу формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи прямо залежить від урахування розглянутих психологічних засад.

Перспективами подальших розвідок у зазначеному напрямі є вивчення впливу інших психологічних чинників, зокрема мотиваційної діяльності, на процес формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Література

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація : підручник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академия», 2004. – 344 с.
3. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бутенко. – К. : КНЕУ 2004. – 383 с.
4. Гудзик И. Ф. Компетентностно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения) / И. Ф. Гудзик. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2007. – 496 с.
5. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк / [под ред. Л. Н. Прокопенко]. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.

Л. Я. Бирюк

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье рассмотрены психологические основы формирования коммуникативной компетентности будущего учителя начальной школы, в частности коммуникативный процесс и его компоненты.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, будущий учитель начальной школы, компоненты коммуникативного процесса.

Lyudmyla Biryuk

PSYCHOLOGICAL GROUNDS OF FORMING INTENDING PRIMARY SCHOOL TEACHERS COMMUNICATIVE COMPETENCE

The article deals with the psychological basis of the intending primary school teachers' communicative competence forming, among which there are communication process and its components.

Key words: communicative competence, an intending primary school teacher, communicative process components.